

Висновки.

1. Адаптація курсантів ВНЗ МНС являє собою динамічний процес, особливістю якого є гетерохронність соціально-психологічної та професійної адаптації в процесі навчання.

2. Курсанти різного ступеня адаптованості розрізняються за особистісними характеристиками (зміст мотиваційної сфери, ціннісні орієнтації, соціальні установки), які надають успішності адаптації не лише суттєвого автономного впливу, але і значущого структурного впливу.

3. Діагностика особистісних характеристик та їх структури на етапі вступу абітурієнта в ВНЗ МНС може слугувати основою прогнозу успішності його адаптації до нових умов соціального середовища;

4. Існує взаємозв'язок між ступенем адаптованості курсантів та їх уявленнями про специфіку майбутньої професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абабков В. А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В. А. Абабков, М. Перре. – СПб. : Речь, 2004. – 166 с.
2. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : [монографія] / О. М. Кокун. – К. : Міленіум, 2004. – 265 с.
3. Корольчук М. С. Крайнюк В. М. Кочергіна Т. І. Психологічне забезпечення психічного та фізичного здоров'я / [за заг. ред. М. С. Корольчука]. – К. : Інкос, 2002.
4. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации. Справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. – М. : ЭКСМО, 2005. – 960 с.
5. Розов В. И. Психологическая диагностика адаптивных способностей к стрессу / В. И. Розов // Практическая психология и социальная работа. — К., 2006. — № 11.
6. Розов В. И. Психологический анализ адаптивности в экстремальных условиях : автореф. дисс канд.психол.наук. : спец. 19.00.01 / В. И. Розов. — К., 1993.— 20 с.

УДК: 159.923

Хміляр О. Ф., к. психол. н., заступник начальника кафедри психології та педагогіки гуманітарного інституту Національного університету оборони України

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ СИМВОЛ У ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ СТУДІЯХ

У статті представлені результати теоретичного дослідження відносно інтерпретації феномену “символ” з позиції філософсько-психологічного підходу. Показано багатозначність символу, його роль в розвитку мислення і творчості суб'єкта.

Ключові слова: символ, знак, структура, психіка.

В статті представлені результати теоретичного дослідження щодо інтерпретації феномена “символ” з позиції філософсько-психологічного підходу. Показано багатозначність символу, його роль в розвитку мислення і творчості суб'єкта.

Ключевые слова: символ, знак, структура, психіка.

Постановка проблеми. Роль і значення символічного феномена в людському суспільстві відзначено науковцями досить давно. До трактування символу як універсального феномена людської культури звертались і Платон, і Емпедокл, і Діонісій Ареопагіт, і середньовічні схоласти. Із відносно недавніх прикладів можемо виділити напрямок символізму в європейській культурі, метафізичний символізм отця Павла Флоренського, культурологічний символізм Ернста Кассіра, психологічну парадигму символу-архітипу Карла Густава Юнга та “міфологічну парадигму” Мірчі Еліаде і Рене Генона. “Світогляд – як пише В. Іванов, – спілкується з людиною “мовою підказки і переконання”, тобто – на мові символів, сприймаючи які людина пізнає світ”. Уміння розуміти і трактувати символи – нагальна умова виживання в оточуючому середовищі – з найдавніших часів вважалась одним із важливих людських мистецтв. Символіка складалась і розвивалась протягом століть, поступово обростаючи власною міфологією. Багаточисленні значення, які приписують символам, і складні багаторівневі взаємозв'язки між символами врешті-решт кінців призвели до того, що з'явилась унікальна міфологічна система – наднаціональна, єдина для багатьох народів світу [3].

В наш час феномен символу все частіше стає предметом дослідження та обговорення вчених різних галузей знань: психологів і філософів, соціологів та істориків, математиків і мовознавців. Але у розкритті важливих характеристик, функцій, рольового навантаження та особливостей функціонування майже всіма дослідниками підкреслюється нечіткість його визначення [2]. Водночас немає розбіжностей у розумінні суспільної сутності символу, його неперевершеної ролі в розвитку взаємовідношень та свідомості, зокрема в якості складового елемента її змісту, що і стає в цьому плані предметом обговорення на різних рівнях і різних аспектах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Із символікою людина зустрічається постійно: символи – це і герби, і прапори (символіка держави), це і вишиті на килимах рисунки, що символізують сонце, рух та ін., це жіночі статуетки первісного часу, що символізують родючість; символи вписуються в художню творчість, в систему відношень, у психомоторику людини, її побут. Символ – це активно функціонуючий феномен мисленнєвої діяльності людини. Не лише пояснення символу, але навіть сам принцип його появи визначається неоднозначно, пов'язуючись при цьому з несвідомим породженням ставлення до дійсності. Порізнному інтерпретується зв'язок символу з тим, що він означає, рівень і форма його зв'язку зі сприйманням і відображенням світу. На думку Жана Піаже, символ пов'язаний з індивідуальним відображенням дійсності, в той час, як знак передбачає колективне відображення. У спектрі соціальних наук на сьогоднішній день маємо декілька підходів, які використовують символ або в якості обов'язкового референта дослідницького дискурсу, або ж як одну із основних аналітичних катего-

рій. Причому увага до символу проявлена в однаковій мірі як в “якісній”, так і в “кількісній” стратегіях соціального аналізу. Коло питань, що піднімаються у філософсько-психологічній науці у зв’язку з феноменом символу, досить логічне і стабільне – це перш за все соціальна дія та її мотивація, соціальна комунікація, соціальна структура, соціальна мобільність, проблеми ідентифікації, психомоторика людини.

Мета статті полягає у розкритті основних підходів вітчизняних та зарубіжних психологів і філософів щодо інтерпретації феномена “символ”.

Виклад основного матеріалу. Шлях до пізнання природи символу нелегкий і неквапний, оскільки сказати про символ все, пізнати його сутність через серію визначень практично неможливо.

А. Гольдберг [4] на сторінках філософської енциклопедії розглядає символ як ідейну, образну, або ж ідейно-образну структуру, яка містить у собі вказівки на ті чи інші відмінні від неї предмети, для яких вона є узагальненням і нерозгорнутим знаком. Як ідеальна конструкція речі символ у прихованій формі містить у собі всі можливі прояви речі і створює перспективу для її безкінечного розвертання в думці, переходу від узагальнено-смыслової характеристики предмета до його окремих, конкретних елементів. Символ є не просто знаком тих чи інших предметів, він перш за все містить у собі узагальнений принцип подальшого розгортання згорнутого в ньому смыслового змісту. Взірцем логічно точно розробленого символу може служити будь-яка математична функція, яка містить у собі закон свого розгортання в безкінечний ряд більш-менш близьких один до одного значень. Символ – це універсальна естетична категорія, що розкривається через порівняння із суміжними категоріями образу, знака та алегорії. Поняття “символ” вказує на “вихід” конкретного образу за власні межі, на наявність певного змісту, нероздільно пов’язаного з образом, але не тотожного йому.

Термін “символ” етимологічно пов’язаний із грецьким дієсловом $\sigma\upsilon\mu\beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\omega$ – з’єдную, зіштовхую, порівнюю. Дана етимологія вказує на поєднання двох планів дійсності, на те, що символ являє собою арену зустрічі відомих конструкцій свідомості з тим чи іншим можливим предметом цієї свідомості.

Серйозний внесок у розвиток теоретико-пізнавальної, методологічної та евристичної ролі символів і знаків зробили праці радянських та зарубіжних вчених (А. А. Абрамяна, В. С. Готта, А. М. Коршунова, О. Ф. Лосева, Ю. М. Лотмана, М. П. Поповича, Ю. С. Степанова, М. Еліаде, У. Еко та ін.).

Великою популярністю на Заході користується фундаментальна праця неокантіанця Е. Кассіра “Філософія символічних форм”, основні ідеї якої справили суттєвий вплив на концепцію символу в сучасній філософії та психології. Згідно Е. Кассіра, поряд з понятійним мисленням, науковим пізнанням функціонують і інші форми духовної діяльності. Кожна з них має свій власний “образ-світ” або “символічну форму”. Е. Кассір вважає, що багатообразність відчуттів об’єднується апріорними формами в щось конкретне – “предмет”. Оскільки “предмет” створений однакою для всіх людей апріорними формами, він повинен володіти й однакою значущістю для всіх людей, виступати як дещо

“об’єктивне”. Кассірер виділяє декілька типів апріорних форм, які відповідають різним “символічним формам” – міфу, мистецтву, науці та ін. Водночас філософія “символічних форм” Кассірера є в певній мірі обмеженою, оскільки в ній на місці суспільно-історичної практики представлена культура як система символів [5]. В результаті цього виходить, що людина за допомогою “символічних форм” конструює предмет пізнання, який тільки й доступний пізнанню.

Вихідним положенням концепції “метафоричного символізму” С. Лангера виступає теза про те, що “символічна трансформація є вищою формою нервової реакції, яка ставить людину в особливе положення у світі тварин” [6]. В даній концепції підкреслюється, що символи, входячи у структуру пізнання, виражають не суб’єкціональні, а функціональні зв’язки і залежності, зазначаються функціональні відмінності між знаками і символами: “знаки вказують суб’єкту на об’єкти, тоді як символи дають йому можливість пізнання цих об’єктів”. Слід відмітити, що С. Лангер у фундаментальному понятті символізації – “містичній, практичній або математичній” – вбачає основний ключ щодо до людських проблем.

В руслі лангерівської концепції “метафоричного символу” природу символічної діяльності розглядає психолог Г. Полліо. Він висуває наступні три критерії, на основі яких подію можна кваліфікувати як символ: 1) подія повинна бути репрезентативною; 2) подія повинна бути вільно створюваною; 3) подія повинна оспівуватися (підтримуватися) культурою [7]. Символічні події впливають на людську поведінку. Від знаків, які заміщують об’єкти, вони відрізняються тим, що репрезентують поняття. Г. Полліо підкреслює, що наука, поезія, живопис, драма, психологія, танці, рухи та дії описують форми символічної діяльності, які є надзвичайно важливими для людини. При цьому неважливо, чи живе людина зараз, або ж жила 2000 років тому назад [7].

На нашу думку, має йтися не про функціонування в людській діяльності незмінних “символічних форм”, відносно яких йде мова в Е. Кассірера, С. Лангера, Г. Полліо та ін., а про певний загальний механізм символічної трансформації, що діє в рамках тієї чи іншої культури конкретно-історичної епохи і впорядковує наявну інформацію залежно від актуальних потреб соціального цілого.

Співробітник парижського центру наукових досліджень Т. Тодоров у своїй книзі “Теорія символу” викладає багату традицію теорії символу: від символу в мові та літературі античної риторики до символу в сучасній практичній психологічній науці. Зокрема він зазначає, що для Леві-Брюля, Фрейда і Соссюра, всіх “неокласиків” символ є “девіантним” знаком; для романтика В. Г. Вакенродера знак – це недосконалий символ, а для Августина і Гете відмінність між знаком і символом виступає як відмінність між прямим і другорядним позначенням дійсності. В підсумку, він доходить до висновку, що для дослідження співвідношення знаку і символу недостатньо ні класичного, ні романтичного підходів. Необхідним являється типологічний, багатофункціональний, “гетерологічний” підхід. Водночас слід зазначити, що Тодоров сфокусував основну увагу на теоріях вербального символізму, тоді як в наш час зростає потреба у філософсько-психологічному осмисленні невербального символізму.

Проблеми невербального (і вербального) символізму детально розглядаються у працях італійського семіотика У. Еко [8]. Згідно з підходом даного вченого, слід розрізнити дві групи знаків і символів: іконічні, ті, що репрезентують “натуральні” предмети за принципом схожості, та ідеограми – ті, що передають абстрактні поняття, а не схожість. Іншими словами, символи кодують інформацію щодо конкретних понять. Виходячи з розуміння культури як процесу спілкування засобами “символічної трансляції”, У. Еко стверджує, що “не ми володіємо мовою, а мова – нами” [8]. Суб’єкт комунікації є, на його думку, повністю підпорядкованим самостійній системі знаків і символів. Така крайня точка зору не є адекватною дійсному стану справ.

Позитивним моментом дослідження У. Еко виступає положення відносно того, що нижньою межею семіотики служить зоосеміотика, яка займається вивченням комунікативної поведінки тварин. Оскільки на основі вивчення комунікації тваринного світу можна визначити не лише біологічні компоненти людської комунікації, але й виділити на рівні тваринного світу паттерни сигніфікації, які покладено в основу соціальної комунікації [8]. З біологічної єдності людського роду випливає певна реакція на зміст повідомлення і тісна схожість комунікативних форм символу і знаку, тобто символ і знак пов’язані між собою такими аспектами людської діяльності як порядок і ритм.

В ряді досліджень щодо окремих питань теорії знаків і знакових систем (у філософії і семіотиці) про роль знаків у науковому пізнанні, про співвідношення образів, символів і знаків, про природу символів уже отримано відповідні результати [2; 3]. Фундаментальними є праці О. Ф. Лосева, який, детально досліджуючи співвідношення знаку і символу, доходить до висновку, що символ як розгорнутий знак є різновидністю знаку, тоді як знак являє собою символ у зародковій формі, нерозгорнутий символ. Специфіка символу полягає в тому, що він здатний розгортатися до безкінечного числа функцій, тобто за допомогою символу можна безкінечну кількість разів виражати ту чи іншу річ: “символ є принцип безкінечного становлення з визначенням всіх тих закономірностей, яким підпорядковуються всі окремі точки даного становлення” [2]. Символ речі є: 1) смислове відображення; 2) узагальнення; 3) закон; 4) впорядковане, ідейно-образне оформлення; 5) знак; 6) структура речі. Методологічна значущість такого розуміння символу полягає в тому, що символ розглядається як семантичний репрезентант можливих проявів речі.

Сучасний іспанський дослідник символізму Х. Е. Керлот зазначає, що в будь-якому символі можна виявити, по-перше – сам об’єкт (субстрат символу); по-друге – той самий об’єкт у його зв’язку зі своєю утилітарною функцією; по-третє, те, що дає можливість об’єкту набувати якості символу: структуру, позначену як “символічна” функція. Протилежну точку зору висловив інший відомий дослідник символізму А. Шнайдер, який відстоює ідею “спільного ритму”. Згідно зі А. Шнайдером, ритм – це певний динамічний фактор. Аналогія між двома планами реальності ґрунтується та наявності в обох “спільного ритму”. Ритми дозволяють встановлювати співвідношення між різними планами реальності. На думку А. Шнайдера, ідея “спільного ритму” має у своїй основі переконання у нерозривній

єдності всесвіту. Подібною точки зору дотримувався також Й. Гете, який пов'язував нероздільність символу з життєвою органічністю феноменів, що виражаються у символічній формі. З точки зору А. Шнайдера, символізм являє собою магнетичну силу, що притягує один до одного феномени зі спільним ритмом і дозволяє їм перебувати у відношеннях обміну. М. Соньє вважає, що символи “показують нам все, що було і що буде в одній незмінній формі”. Для В. Вірта важливою функцією символу є дослідження невідомого, оскільки завдяки символу вдається відкривати незбагненні істини. Інший дослідник Е. Ландріт наголошує на тому, що символізм є наука про співвідношення, які пов'язують створений світ з Богом, матеріальний світ із надприродним. Подібна точка зору також є властивою представникам відомого напрямку в літературі і мистецтві кінця XIX - початку XX ст., який отримав назву “символізм”. Символісти розуміли символ як містичне відображення надприродного світу в кожному окремому предметі чи істоті.

Філософська орієнтація дослідників визначає їх розуміння співвідношення символу з людською психікою. О. Ф. Лосєв стверджує, що символ – це таке відображення речі, яке обробляється засобами абстрактного мислення і подає цю річ у перетвореній формі, яка залежить від мети людини. На думку ж Х. Е. Керлота, сувора система символів здатна існувати навіть за відсутності людської свідомості, оскільки вона ґрунтується на космічному порядку.

Х. Е. Керлот виділяє із символізму загалом його людський аспект. Дослідник зазначає: “Якщо вважати доведеним, що кожен символ “відображається” в усіх планах реальності і що духовне середовище особистості являє собою один з цих планів..., то звідси витікає, що будь-який символ може бути проінтерпретований психологічно”.

Для індійського філософа Кумарасвами символізм є мистецтвом мислення в образах. Як вважає Е. Фром, це мистецтво втрачене цивілізованою людиною, що знайшло відображення в назві його роботи – “Втрачена мова символіки”. Втім, згідно позиції Е. Фрома, ця втрата обмежується свідомістю, несвідоме ж, навпаки переважане символічним матеріалом. Е. Фром виділяє три типи символів: конвенціональні, випадкові, універсальні. До першого типу належать знаки, що використовуються на виробництві, в математиці і т.п. Другий тип символів характеризується випадковими умовами виникнення. Третій тип визначається наявністю внутрішнього зв'язку між символом і тим, що він репрезентує. Такий підхід до розуміння символу суперечить поглядам О. Ф. Лосєва, який зазначає, що не кожен знак є символом. Лосєв вважає, що не обов'язково, щоб зовнішній бік символу був надто барвистим: “сильна зображальність для символів цілковито не обов'язкова і не показова”. Оскільки навіть незначне і схематичне зображення може бути суттєвим і оригінальним.

Досить часто символи існують не ізольовано, а в певній композиції. Символічні композиції можуть розгортатися в часі, у просторі, або одночасно в часі і просторі. Комбінація символів вказує на наявність певного сукупного значення.

З'ясуванню психологічного значення символу присвячено дослідження, проведені у психоаналізі (З. Фрейд, О. Ранк, А. Фрейд), трансперсональній психології

(С. Гроф), онтопсихології (А. Менегетті). Погляди психоаналітиків на психологічний зміст процесу символізації, а також на роль свідомого і несвідомого у цьому процесі не співпадають. Ортодоксальна точка зору на психологічне значення символу, якої дотримується З. Фрейд та інші автори, полягає у тому, що символічне зображення служить несвідомим прагненням. Його метою є проведення в свідомість у замаскованій формі таких аспектів психіки, які витісняються зі свідомості внаслідок дії внутрішніх табу. К. Г. Юнг та його послідовники (Дж. Хендерсен, А. Яффе, Е. Нойман) відстоюють іншу позицію. Відповідно до їхніх поглядів, символ має здатність виразити і поєднати свідомий і несвідомий зміст. Внаслідок цього, як зазначає К. Юнг, “символ є розв’язання внутрішніх суперечностей психіки, і в цій якості має звільняючу силу”. Вчений виділяє два аспекти психологічної інтерпретації символіки: що являє собою символ сам по собі (об’єктивна інтерпретація) і що він означає як проекція конкретного психологічного змісту (суб’єктивна інтерпретація). На думку Юнга, людина володіє такими можливостями символізації як: порівняння за аналогією; каузальне порівняння; функціональне порівняння [3].

Історія символізму показує, що практично будь-яка річ може набути символічного значення – від природних об’єктів до предметів, виготовлених людиною, і навіть абстрактних форм. З. Фрейд наголошує на необхідності брати до уваги своєрідну пластичність психічного матеріалу, яка полягає в тому, що суб’єкт на підставі свого індивідуального досвіду як символом може скористатися чим завгодно. “Створення символів, як пише О. Ранк, – є регресивним явищем, зниженням на певний рівень мислення образами; у повноцінній культурній людини воно відбувається лише в такому стані, в якому свідоме пристосування до реальності або частково обмежене, як у релігійному і художньому екстазі, або зовсім зникло, як у сновидінні чи душевному порушенні”. Завдяки символічним образам було вивільнено величезні творчі сили людини [3]. Тобто К. Юнг наділяє символи творчою силою.

В концепції психомоторики В. В. Клименка символ покликаний виконувати регуляцію дій [1]. На думку Клименка, символ – модель, яка породжує поведінку. Він заряджений майже нескінченною енергією та інформацією. В такій інтерпретації символ не лише відображає предмети та явища, а й містить – у згорнутому вигляді – усі можливі конкретизації виявів того, що символізує. Цим символ відкриває людині багатозначну смислову перспективу предметів і явищ у діяльності. Він дає людині ключ для впливу на довкілля, з метою його перебудови в більш досконалі і гармонійні форми.

В. В. Клименко пише: “Приваблива, захоплива й породжувальна сила символу в тому, що він є: а) образом, який поєднує в собі переживання творця і риси, трансформовані в ньому з багатьох людей або подій; б) каналом зв’язку між думкою і почуттям предмета, який пізнають; в) каналом перетворення думки про предмет або явище в дещо відмінне від них – в ідею; г) ідеєю – смислом і заклик до дій у певному напрямі; д) закликом, який починається з прислуховування до стану, зараховує наступні дії; ж) кодом, який зумовлює відгук душі” [1, С. 241].

Привабливість символу ще й у тому, що він – особливий образ, у якому відчутно започаткований потяг до порівняння образу, який він містить, з життям. Наслідок порівняння виражено не безпосередньо (словами або формами матеріальних конструкцій), його людина тільки відчуває, припускає як таємницю.

Тому символ змушує думати про таємницю-завдання і зумовлює прагнення збагнути її потаємний смисл. Він вимагає активності, щоб його пережити. Необхідно душею відчути символічний смисл, а психомоторикою його матеріалізувати. Символ впливає не так на почуття та уяву людини (читача або глядача), як на мислення, на його проникливість, він дає натяк на можливість, яка існує потенційно, але ще не має чіткого вираження. Саме тому символ – багатозначна мовна цілісність. Він може означати для автора – одне, для читача – друге і третє – для глядача, і кожен з них намагатиметься в ньому зрозуміти щось інше, своє [1].

В теорії В. В. Клименка [1] символ – особлива, опосередкована форма відображення. В ньому ніколи предмети не названі власними іменами. Навпаки, символ подає нашим відчуттям відображення предметів у завуальованій формі. Символ вчить нас у знакових або чуттєвих образах бачити і впізнавати прихований, глибокий смисл, у підвалинах якого залягає невидиме оком і невимовне словом.

Висновки. Проведений нами аналіз літературних джерел показав, що у філософії і психології відсутнє однозначне трактування феномена “символ”. Спільним для різних дослідників є виділення в його структурі двох елементів: предметного образу та глибинного сенсу, а також твердження щодо багатозначності смислу символу. Структура символу, як пише В. В. Клименко [1], спрямовує організацію психіки таким чином, щоб людина стала спроможною крізь поодинокі явище бачити цілісний образ світу: а) генератора енергії, яку виробляє психомоторика і для себе, і для потреб інших органів нашого тіла; б) трансформації одних видів енергії в інші, що забезпечує здоров'я і життя людини; в) формувальника наших думок, образів і відчуттів - безпосередніх регуляторів наших дій, поведінки і діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна психологія : [підруч. для студентів вищ. навч. закладів / заг. ред. акад. С. Д. Максименка]. – К. : Форум, 2002. – 518 с.
2. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 220–246.
3. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. – Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символе и языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – С. 57–64.
4. Философская энциклопедия : в 5 т. / ред. Ф. В. Константинов. – Т. 5. – М. : Сов. энциклопедия, 1970. – С. 10.
5. Cassirer E. The philosophy of symbolic forms. / E. Cassirer. – New-Haven, 1973. – Vol. 1. – P. 77-78.
6. Lanqer S. K. Philosophy in a New-Key. / S. K. Lanqer. – Harvard. – Press, 1988. – P. 25-61.

7. Pollio H. R. The philosophy of symbolic activity. / H. R. Pollio – New-Haven, 1984. – P. 3-6.
8. Eco U. A theory of semiotics. / U. Eco – 1977. – P. 28-34.

УДК 159.943:614.8

Цокота В. Р., аспірантка Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ОСОБЛИВИХ ТА НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті наведено аналіз різних підходів до визначення поняття особливих, екстремальних і надекстремальних умов діяльності, розкривається специфіка несення служби військовими пожежниками, визначаються основні психологічні чинники, які детермінують успішність професійної діяльності військового пожежного-рятувальника, надається обґрунтування відділення і визначення поняття «Надзвичайні умови праці».

Ключові слова: надзвичайні умови праці, професійний стрес, військово-пожежна служба, успішність професійної діяльності.

В статье приведен анализ разных подходов к определению понятия особенных, экстремальных и сверхэкстремальных условий деятельности, раскрывается специфика несения службы военными пожарными, определяются основные психологические факторы, которые детерминируют успеваемость профессиональной деятельности военного пожежного-рятувальника, предоставляется обоснование отделения и определение понятия «чрезвычайные условия труда».

Ключевые слова: чрезвычайные условия труда, профессиональный стресс, военно-пожарная служба, успеваемость профессиональной деятельности.

Постановка проблеми. Зростання кількості пожеж на військових об'єктах призводить до жертв серед військових та цивільного населення і значних фінансових збитків. Це пов'язано з недостатнім фінансуванням Збройних Сил України, внаслідок чого бойова техніка, зброя, боєприпаси, матеріальні засоби довгий час фактично не оновлюються і поступово вичерпують свій ресурс, що значно підвищує ризик виникнення пожеж і катастроф. Випадки займання сховищ з боєприпасами на території України (пожежа на артилерійському складі військової частини А2985 біля села Новобогданівка у 2004 році, у Хмельницькій області у 2005, на складі частини А0829 біля м. Лозова у 2008 році) вимагають удосконалення вирішення завдань по підвищенню протипожежної готовності.

У цих умовах вирішення завдань ефективного використання і збереження людських, матеріальних і інших ресурсів Збройних Сил покладено на службу протипожежної і місцевої охорони Збройних Сил України та на штатні і нештатні пожежні команди військових частин, особовий склад яких проводить пожежно-профілактичні роботи і періодично виконує бойові завдання по гасінню пожеж і порятунку людей.

Спеціальні підрозділи пожежної безпеки при кожному військовому об'єкті діють згідно з наказом міністра оборони України № 428 від 27.08.09 «Про затвердження